

Като една предпоставка, като една подкана за помирение, разбирателство и взаимодействие в полза на християнството може да се разбира съобщението на Партений, че в Корфу, Кефалония и други градове под папска религиозна власт с папско разрешение тамошните „римляни“ си служели с православния календар. Това обстоятелство дава повод на Партений в израз на мъка, че християните са разделени да възкликне: „О, да бяха държали днес всички римляни православния календар! . . . О, да не бе оставила римската църква старите предания! . . . О, да не бе се увлякла римската църква по еврейската и вавилонската пищност! . . .“ И след това дава за пример религиозното благочестие на древните римляни, върху което по негово мнение са се крепили единството и взаимодействието на всички християни. В дълги тиради Партений полемизира с римляните (католиците), за да докаже несъстоятелността на тяхната религиозна или по-право казано политическа позиция, като тяхното отстъпничество от някои догмати сравнява с жестокостта на Моисея закон („око за око, зъб за зъб“), докато източното православие имало за равнозначност евангелската чистота и благост на Христа, с което иска да каже, че въпреки временното си падение източното православие има пред себе си бъдеще.¹ В края на увещанията си към римляните да се върнат към правилата и истиността на източното православие, Партений разказва една църковна легенда за седем възкръснали юноши от гр. Ефес, които били мъртви 372 години и които като оживяли им се струвало, че спали не 10,000 дни и нощи, а само една нощ. Взето в контекста на цялата Автобиография това място може да се прецени като едно от най-интересните и занимливите. Ако от числото 1757, годината в която е била написана Партениевата Автобиография, извадим 372 получава се 1385 — година, в която след падането на Средец (1382—1383)² участва на останалите свободни български области, подложени на постоянни и масови турски атаки, е била вече решена. Мисля, че не ще съм далеч от истината, ако в това число — 372 виждам един малко апокалиптичен политически тайнопис: че вече е дошло време да възкръсне политическата независимост на южните славяни. И че както те са спали 10,000 денонощия, освободят ли се, робството ще им се стори като забравен сън, както на възкръсналите юноши от Ефес се сторило, че спали само една нощ. Всичко това е в съзвучие със славянското родолюбие на Партения и е същевременно неговият отговор на онези, които по изрази му мислели „Яко не будет воскресение“. И трябва отново да се каже, че в предвещанията си Партений не е допуснал големи неточности: сърбите се освобождават в 1806 г., гърците в 1821 и българите в 1876 година. И ако грешката е допусната в аванс, то е защото робството е душело Партений както всички негови сънародници, както всички балкански народи.

Същевременно Партений изказва тези прикрити зад числа надежди, защото в мрака на робията са проблясвали първите светлини на свободата. От тези светлини са пленени и с книгите си ги усилват до мощта на прожектори Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. Неверието във възкресението е ерес — тъй мисли Партений. Тълкуването в случая довежда до мисълта, че възкресението борческият силистренец е разбирал в политически

¹ В тези си съждения Партений Павлович се схожда твърде много със староруския писател Иларион Киевски, автор на прочутия трактат-ораторско слово „Слово о законе и благодати“, в което младият християнски руски народ е поставен на преден план пред „стария“ християнски народ на Византия. Най-добър издане на това Слово в книгата на С. П. Оборский и С. Г. Бархударов, Хрестоматия по истории русского языка, Москва, 1952, стр. 180 сл.

² Вж. Н. С. Державин, История на България, т. II, София 1947, стр. 189.

смисъл, който не вярва във възкресението е враг на южните славяни, на които той веща да се възродят за нов, по-деен от всякога живот.

В тясна зависимост и връзка със съдържанието на Автобиографията на Партений се намира публикуваната от Б. Ст. Ангелов добавка за бягството на някои сръбски духовни лица и заедно с тях на нашия сънародник от Печ до Карловиц през 1737 година. Със софрониевски замах и непринуденост Партений разказва: „И бегу яхом ся, кто вешче можаше богати, друг друга предваряюще. И назад обзирающе ся часто, да нас не постигнут агаряни и посекут. . . “ А бягали са Партений и неговите сръбски другари, тъй като го е гонел турският страх — „яко же нас турский страх гоняше“.

*

Прав е Боню Ст. Ангелов, когато изтъква, че по вид и форма, в която е стигнала до нас, Партениевата автобиография е един „работен екземпляр“. Това е така, но благодарение на голямата си писателска природна дарба Партений е оставил на потомството едно литературно произведение с големи художествени и исторически достойнства. Център на Автобиографията са страданията, преживяни от Партений в защита на православието, тоест на политическите права на сърби и българи. Оттук съдържаният, но въпреки това завладяващ патос на повествованието, което макар външно да не е много организирано е подчинено на една мисъл: да бъде показано славното минало и църковната самостоятелност на южните славяни. Съкровено желание на Партений е тази самостоятелност да бъде възстановена. Като живее и действа в името на тази велика цел нашият сънародник иска да направи своите идеи знаме на времето, на епохата. Но той не си прави илюзии, че тази цел е лесно постижима. Без специално да е давал определение той внушава: за да се победи, нужни са обединени усилия на всички православни християнски народи и най-вече необходимо е да са единни българи и сърби. Само тогава те могат да се надяват, че ще постигнат възкресение на някогашната си църковна и най-вече държавна независимост. Вярата си в този бъдещ щастлив ден Партений изразява и пряко и чрез намеци, понякога и с цифрови загадки, които днес — поставени върху фона на историята — могат да бъдат схванати в техния истински смисъл и да ни разкрият личността на един голям българин и общобалкански родолюбец.

Очевидно е, че вече е навярала необходимостта в нашата литературна история — така както тя се представя на обществеността с учебници например — на Партений Павлович да се отделя и отрежда онова място, което той наистина със своята външно неорганизирана, но внушителна с вътрешното си идейно сцепление, Автобиография заслужава. Наистина Партений не може да бъде изравняван по значимост с приноса си за България с Паисий и Софроний, но затова той пък има други, не по-малки заслуги: че работи за освобождението на всички балкански народи. Така че без личности и дейци като Партений е била невъзможна появата на дейци като Паисий и Софроний у нас и на Доситей Обрадович в Сърбия. Следователно Партениевото литературно дело трябва да се оцени като изява на историческата необходимост. И ако в него има някакви недостатъци — в това число и при композиционно-стилният оформяне на неговия автобиографичен очерк — те не са вина на автора, а продукт на времето. Времето в неговия предметен смисъл е попречило за съжаление на Партения да завърши окончателно Автобиографията си. Но и в чернова тя е един целенасочен разказ, който въплъщава в себе си една бележита епоха в историята на балканските народи.

ЦЕЛЕНАСОЧЕН РАЗКАЗ

ПОГЛЕД ВЪРХУ АВТОБИОГРАФИЯТА НА ПАРТЕНИЙ ПАВЛОВИЧ
В КОМПОЗИЦИОННО ОТНОШЕНИЕ

Константин Мечев

Доскоро в нашата литературна история на големия и много интересен по своя нов за епохата писателски похват южнославянски и български книжовник Партений Павлович, роден около 1695 г. в гр. Силистра, не бе отделяно подобаващо на литературното му дело място. Той бе споменаван епизодично в общи литературно-исторически прегледи, като се отбелязваше, че е автор на любопитна и съдържателна автобиография, която обаче тъй си и оставаше неизвестна на масовия читател; извадките в новобългарски превод от нея, печатани от проф. Йордан Иванов¹, преследваха академично-учебни цели и затова известността им едва ли е излизала много извън стените на Университета. Тази празнина бе отчасти запълнена с очерка на д-р В. Ст. Киселков за Партений, публикуван като заключителна глава в сводния му труд „Проуки и очертания по старобългарска литература“, София, 1956, стр. 394—398. Най-обстойно и задълбочено изложение върху личността и творчеството на Партений напоследък направи Боню Ст. Ангелов.² В студията си Ангелов проследява в детайли жизнения път на Партений, привежда в известност и анализира неговите по-големи и по-малки творби. Голяма е заслугата на Б. Ст. Ангелов и затова, че благодарение на неговата публикация днес българският читател има под ръка едно пригодно към сегашната ни правописна система най-важно Партениево съчинение: Автобиографията му, публикувана досега само веднъж в почти недостъпното и за научни издирвания сръбско списание „Сръбски Сион“.

Както се каза, значението на Партений Павлович като книжовник и човек с явна литературна дарба е било изтъквано пътем или по-подробно и от други автори. Така проф. Петър Динеков писа преди 25 години: „За нас особено интересни са ония места от Автобиографията, в които Партений споменава или подчертава своите връзки с отечеството си. Той не го забравя, няколко пъти посещава важни български духовни средища“³. А проф. Христо Гандев изказа важното в методологическо отношение положение: „В нея (автобиографията на Партений — К. М.) има достатъчно индивидуални автобиографични елементи, за да се установи, че личността със своята неповторима

¹ Йордан Иванов, Старобългарски разкази, София 1935, стр. 82 сл.

² Боню Ст. Ангелов, Съвременници на Паисий, II, София 1964, стр. 5—60.

³ Петър Динеков, Първи възрожденци, София 1942, стр. 51.

съдба и качества влиза още преди Паисий в новата българска история¹. В същата насока са разсъжденията и изводите и на проф. Михаил Арнаудов: „За всеки случай той (Партений) ни дава правилна представа за възможностите и границите на личния почин в българската книжнина към средата на XVIII век, правейки ни по-ясна фигурата и духовния строй на труженици като Йосиф Брадати и Паисий Хилендарски, за които не са ни оставени по-обстойни животописни бележки.“² Проф. Йордан Иванов набляга върху друга съществена страна на Партениевия животопис: че като защитава източното православие от неговите врагове Партений не прави разлика между българи, гърци, власи, сърби и руси. Всички тези едноверни народности той схваща като едно цяло, противопоставено на неговите исконни неприятели — турци (мюсюлмани) и католици.³ Без да дава особено висока оценка на Партениевата Автобиография като литературно произведение (според него тя била написана без строго обмислен план), д-р В. С. Киселков съсредоточава вниманието си върху патриотизма на Партений, който по негово мнение бил подхранван от срещите му — сигурни и предполагаеми — с личности като Христофор Жефарович, Захарий Орфелин, Йован Раич и други сръбски и южнославянски литературно-политически дейци от XVIII век.⁴ В съгласие с критицизма си и по много други въпроси из историята на старата българска книжнина, д-р Киселков упреква Партений Павлович, че по патриотични подбуди бил фалшифицирал Рилския дарствен златопечатник на цар Иван Шишман.⁵ Този несъстоятелен, въпреки добрите намерения на автора възглед, е убедително опроверган от проф. Иван Дуйчев.⁶

Както бе отбелязано, построено върху най-обилен конкретен историко-литературен материал, проучването на Боню Ст. Ангелов се отличава с пълнота на изложението и прецизност на основните изводи, като с възможно най-голяма точност при сегашното знание на фактите, е очертан ликът на Партений като човек и писател. Главното заключение, до което стига авторът, е, че със своето писателско дело Партений се представя като общобалкански и най-вече като южнославянски деец — и то деец предимно политически. Така оценява Ангелов борбата на Партений с мохамеданството и католичеството.⁷ От съществен интерес е и друг извод — че политическият идеал на Партений е бил освобождението на българи и сърби от турското потисничество.⁸ Своите надежди, че този идеал е можел да се осъществи той е свързвал с Московска Русия, надеждна опора според него на всички православни християнски народности.⁹ Б. Ст. Ангелов намира още, че Партениевата автобиография се отличава с историческа достоверност и правдивост.¹⁰ По отношение на композицията обаче той е на мнение, че разказът на Партений не е систематичен. Но за това той не вини стария писател и нарича текста на житописа му, стигнал до наши дни, „работен екземпляр“, подготвян от автора за печат, но в

¹ Христо Гандев, Фактори на българското възраждане, София 1943, стр. 104

² Михаил Арнаудов, Паисий Хилендарски, Личност, дело, епоха, София 1962, стр. 41.

³ Старобългарски разкази, стр. 82.

⁴ Киселков, Проуки и очерти, стр. 387.

⁵ Киселков, Пак там, стр. 392—393

⁶ Иван Дуйчев, Рилският светец и неговата обител, София, 1947, стр. 249 сл. За първообразиността и достоверността на Рилската грамота, Известия на Архивния институт при БАН, София 1957, стр. 45 сл. Вж. и труда му Лекции по архивистика (циклопедични записки), София 1950.

⁷ Съвременници на Паисий, II, стр. 13.

⁸ Пак там, стр. 13—14.

⁹ Пак там, стр. 39—41.

¹⁰ Пак там, стр. 40.

една друга окончателна редакция, която Партений не е успял да подготви.¹ Важна е констатацията, че автобиографията на Партений е първото литературно произведение от този род в южнославянската литература.²

Направеният преглед показва, че Автобиографията на Партений Павлович е едно все пак добре оценявано — особено напоследък — от нашата литературна история книжовно произведение. Ала редица от изказаните досега мнения и преценки, особено що се отнася до систематиката на Партениевото автобиографично изложение и за идейната насока на творбата му, се нуждаят от доуточнявания, а някъде и от съществени корекции. Наложително е при един по-вдълбочен анализ на Автобиографията из нея да бъдат извлечени и показани нови историко-познавателни данни, което ще има положително отражение върху естетико-художествената оценка на произведението.

*

Роден бил Партений в град Силистра в семейство, което ще се е отличавало с ученолюбие, щом още от детски години е насочило своя потомък към книжовното знание и към просветата изобщо. Отначало Партений (гражданското му, мирско име не е известно) се учил при учител грък, вест, която вероятно зле изтълкувана е довела сръбският учен Дим. Руварац до заключението, че Партений бил „син грчког даскала“.³ След това той отива в Букурещ, където учителите му са пак гърци, имената им по сведения на Партений били Георги Трапезундски и Марко Кипърски. Дали през тези години е учил и славянски език Партений не казва, но езика, с който си служи в своята Автобиография, не оставя никакво съмнение, че ако не при учител, той се е занимавал самостоятелно с църковно-славянска книжнина. Инак не е възможно достатъчно пълно и обосновано да се обясни неговата голяма любов към Русия. След учението си в Букурещ Партений тръгва по Европа, за да повиши образованието и културата си, като посещава градовете Венеция, Болоня, Флоренция, Падуа, Рим, Неапол, Бари, Отранто, Корфу, Янина, Костур, Охрид. . . Кой му е осигурил материални средства да направи това пътешествие с учебна цел, не е известно. Може би Партений е пътувал със свои пари, защото с някои забележки в Автобиографията си той оставя впечатлението на пестелив човек — една типична българска черта — който добре съзнава цената на парите. Така в началото на своя разказ (в тази форма, в която е известен днес) той казва, че бил изпратен от унговлахийския управник — „игемон“ по неговия израз — във Виена с 20 дуката за пътни и дневни разходи, а малко по-надолу отбелязва, че похарчил 30 дуката свои пари за молдованина Георги, който въпреки усилията на Партений да го отклони, се потурчил. Все там, Партений пише, че след като престоял 13 месеца в затвора в Беч (Виена) бил надарен с 50 дуката.⁴ Приема се, че европейското „научно пътешествие“ на Партений е станало след 1716 г., когато той вече е превърлил 20-годишната възраст. Тръгнал веднъж на учение по училища и сред хората, негова заветна мечта е да отиде в Русия, но това не му се удава. Около 1720 година се замонашва и остава завинаги да живее в Сърбия отначало като обикновен монах, а сетне като епископ без епархия. В братската славянска страна той преживява 40 години и слива интересите и мислите си със сръбския народ. Доказателство за това е, че се ползува неотменно с разпо-

¹ Пак там, стр. 36

² Пак там, стр. 37. Срв. и В. Сл. Киселков, Проуки и очертания по старобългарска литература, стр. 395.

³ Съвременници на Паисий, II, стр. 11, бел. 1 под линия

⁴ Пак там, стр. 197.

ложението и благоволенieto на видни сръбски духовници, които ценят високо личните му качества, пращат го в различни мисии като свой довереник и представител — задачи, с които той винаги се справя успешно и затова постига служебни повишения. При почти неизчислимите си по брой пътешествия и посещения на градове и други населени места в Сърбия и България, подчинени тогава на Турция, той стоически понася всякакви страдания, защото всякога със слово и личен пример иска да покаже, че православните християни могат да просъществуват само ако се държат и крепят взаимно. По този повод Б. Ст. Ангелов бележи: „Да се каже, че всичко това може да понася само един силен, волеви характер, не е достатъчно. Тук е нужно нещо друго, по-важно — висок идеал, който дава сила на човека твърдо да понася всякакви обиди и мъки. Такъв идеал Партений е имал — освободението на балканските страни от агаряните-турци.¹ Но макар и да е служил на сръбската църква десетилетия подред, когато Партений все пак бил избран благодарение на способностите си за епископ, под клетва, дадена писмено, му било забранено да претендира някога да има своя епархия. Тази клетва Партений подписал: подписал е, защото не е имал друг избор. Това показва, че при всичкоко си уважение, сръбските му началници не забравяли, че Партений не е от тяхната народност. Но от двете злини Партений предпочел по-малката: станал викарен епископ на Павел Ненадович и на този пост склопил завинаги очи на 29 април 1760 година.

Необходимо е да се отбележи, че делата на живота си Партений цени и обича, но като всяка действена и истински творческа натура не ги надценява и затова към някои от тях се отнася с известен хумор. В този смисъл той напомня за Софроний Врачански, докато с Пайсий Хилендарски го свързва любовта към народа и неотстъпното желание да му служи винаги според силите си.

*

Своя автобиографичен разказ Партений започва с един отчет от 21 юни 1749 година, когато бил приет от австрийския император и неговата съпруга. При това посещение във Виена Партений бил делегат на влашкия управник Константин Маврокордат, комуто и докладвал за извършеното. Когато били на път, Партений и неговия другар, молдованинът Георги — за когото преди бяха казани няколко думи — били арестувани и задържани в това положение цели 16 месеца. Георги не издържал на упражнениия върху него натиск и въпреки моралната и материалната подкрепа, оказана му от Партений, станал мюсюлманин. Съпротивата срещу мюсюлманския натиск струвала на Партений 30 дуката, но както се разбира от текста, той не жали за парите, а за погиналата християнска душа на Георги. Във връзка с това трябва пак да се припомни, че за Партений мохамеданството е равносилно на турски политически гнет, упражняван върху балканските славяни. Неведнъж в полмлада възраст — както това ще се види от следващия анализ — Партений бил измъчван и бит за това, че не криел отрицателното си отношение към исляма. Мъчен и притесняван близо година и половина като арестант, Партений се побоял: „Всегда моя глава шюмит и некогда болит“ — пише той, като веднага сам си дава кураж: „Слава богу, това неведнаж ми се е случвало в моите странствувания!“²

В този пункт, в този израз е, така да се каже, завръзката на Партениевия разказ, тук завършва ретроспективно написаният увод на Автобиографията.

¹ Пак там, стр. 13—14.

² Ползвам се от изданието на Б. Ст. Ангелов, Съвременници на Паисий, II, стр. 197—210.

В увода участта и жизнената съдба на Георги молдованина не е случайно отбелязана: тя е символ на съблазънта, на която при робските условия са подложени християнските души, съблазън, на която Партений е, така да се каже, обявил свещена война.

Споменал за притесненията, на които бил подложен през 1749 година, той преминава към описание на странствуванията и страданията си от рано и непринудено, чрез самите факти на изложението си, показва горещата си преданост към християнското православие, което за него е равностойно на свобода за българи и сърби и за останалите балкански народи, поробени от турците. Така че на първо място нуждае се от корекция мнението, че Партений не излагал ясно мислите си и не пишел системно. Това е вярно само от гледна точка на външната прегледност — що се отнася до логическата и идейна последователност на мисълта в разказа, тя е налице. Онова, което свързва встъпленнието със следващия разказ, е авторовата мисъл, че той е борец и страдалец в името на православията.

В Охрид Партений бил бит по главата и раменете за това, че ударил клепалото в турската джамия. И изглежда доста е бил поударен той. Но Партений се жали не за претърпяния побой, защото е убеден, че чрез зова на клепалото показал на охридчани, че джамията не е била всякога турски храм, а „прежде наши бившу церков“. Нещо повече: той схваща своята дързост като един зов за свобода, понеже в негово време агаряните не допускали „християном. . . ни звони употребляти в империи турецком. . .“ Осмелил се да постъпи тъй необикновено Партений, понеже преценил, че в негово време турските безчинства по отношение на християнските храмове били много нагли. Наскоро — събитията се развиват около 1720 година — била превърната в джамия християнската църква в град Ниш. И тези притеснения, пояснява със смислен и актуален подтекст Партений, били търпани от „дълготърпеливия господ“. Обяснена по днешному тази мисъл далеч няма религиозен смисъл. Всъщност тя означава, че не господ, а християнският народ е дълготърпелив. Така с утвърждението си Партений внушава един отрицателен отговор спрямо установения ред — че е време с търпението и подчинеността да се свърши, че трябва да се противодействува на врага: на активността следва да се отговаря с активност, на удара с удар. . . Това сигурно е искал да внуши на съвременниците си Партений чрез своите постъпки и проповеди, намерили силно отражение и в неговата Автобиография.

Убеден и ревностен привърженик на източното православие Партений не обича никак и римокатолическата църква. Той дори сякаш е склонен понякога да я приравни като противник с турската опасност за балканските православни народи. Ето защо, след като е разказал за притесненията, които е изживял от турците в Охрид, той отбелязва как бил изгонен от една неаполска църква, защото обидил папата — изразил съмнение в католическия постулат, че римският епископ е наместник на Христа тук, на земята. Същото, според кратките му съобщения, очаквало нашия неспокоен и борчески настроен сънародник и в Рим, Венеция, Флоренция, Бари, ако той се застоял там повече — „аще не би скоро прешел“, по израза на Партений. И той като че ли съжاليا, че не е имал възможност да влезе в препирня с тамошните католици. При това той знаел латински: съмнението си, че папата не е Христос земен наместник той казал на този език. Стоял Партений три дни затворен и в Задар, защото бил наклеветен от тамошния архиепископ-католик Змаевич, за когото бележи, че бил подобен на името си — бил истинска змия! . . . И вероятно, за да не бъде обвинен от своя читател в пристрастие — а може да се говори и за слушатели, защото едва ли може да има съмнение, че в писаната си реч Партений възпроизвежда живи беседи с познати и приятели —

той пише, че същият архиепископ Змаеви издал далматинския православен епископ Стефан Любобратич, че бил във връзка с русите „с москвали“ по из-
раза на Партений. Следователно, предателството за него е било нещо обик-
новено, затова и читателят няма защо да се чуди, че Партений е оприличил
Змаевич на змия.

Беше вече отбелязано, че като не следва една строга система във външния
вид на своя автобиографичен разказ, Партений го изгражда върху основата
на явна вътрешна мисловно-идейна логика. След като е говорил с неприкрит
гняв за предателските постъпки и действия на архиепископ Змаевич, сякаш
за да убеди читателя колко този отродил се югославянин е неправи, той раз-
казва за посещението си в Албания и за намиращите се във Велеград мощи
на убития през XVII век християнин Никодим и в град Елбасан — на св.
цар Иван Владимир. С други думи, доста са свидетелствата за благочестието
и правата вяра на православните християни-славяни в миналото и в по-близко
време, та да се решат някои — подобно на Змаевич — да се отрекат от рода
и потеклото си. Така съвременното ренегатство получава своето отрицание
и осъждане във великите примери на миналото.

Изтощен от преследвания и финансови разорения — да се откупва от
арести, в което веднъж му помогнали и някои „римляни“, Партений решава
да остане в приморския град Рисан, където за едно лято обучава на писмо
30 ученика. През това лято — около 1720 година — по настояване на епис-
коп Стефан Любобратич, Партений се замонашил. Сменил той градските дрехи
с монашеско расо, но нрава и обичая си да е полезен, щом може и колкото
може, народу си, не променил. . . В този смисъл като Паисий и Софроний
той е човек на действието, представител на ренесансовия градивен подход
към света и живота.

*

За желанието си да посети Русия в Автобиографията си Партений спо-
менава няколко пъти. Това желание добило форма на решение, когато веднъж,
заедно с други лица, пребивавали в град Нови пазар. „Намерение наше —
пише той — било из Далмации в Москву ити покойному царю Петру, импе-
ратору всероссийскому, монарху православному. . .“ Обаче това не му се уда-
ло: неговите и на спътниците му намерения станали известни на турците и
това ги спряло. По този повод той пише следното: „Но агаряни то слишали,
и нас убити искали. Того ради принуждени инако путешествие обратили“.
Това свое предполагаемо пътешествие в Русия той сигурно е свързвал с на-
деждата, че то ще принесе обща полза на всички южни славяни. Доказателство
за това е поместената в Автобиографията му ода в чест на император Петър I,
чийто начален куплет звучи знаменателно:

Радвай се ти руски,
орльо двоеглави —
в цялата вселена
днес си най-прославен!¹

Колко би се обогатила душевността на Партений, ако бе посетил Русия,
колко би укрепнал неговият и без това горещ славянски патриотизъм се раз-
бира добре от едно друго място в Автобиографията му. Той пише, че когато
бил в Карлови Вари забелязал, че там никой не носел оръжие, с изключение

¹ По превода на д-р Киселков, Проуки и черти, стр. 397. Пак там стихотворението
е публикувано изцяло в оригинал и превод. С малки разночетения оригиналът е напечатан и от
Б. Ст. Ангелов, Съвременници на Паисий, II, стр. 204—205.

само, когато се тръгвало на път. Намекът, струва ми се, е ясен: ето какво значи свободна страна, иска да каже Партений. Така той се възхищава от земя, която не е източно-православна, а какво би казал за Русия в тази посока не е трудно да се предположи. А възторгвал се е нашият сънародник от Австрия и затова, че там просветата и училището, тъй мили и близки на сърцето му, са били на почит и уважение. В тази светлина понятно е желанието му „посетити Саксонския Академия и училища“, което не се сбъднало, понеже архиепископ Викентий Йоанович не се съгласил неговият придружник да се отклони от „Теплице Карлове“.

Свободна, християнска страна е Австрия и Партений я почита, но никога не забравя, че все пак там християните са католици. Затова, щом има сгода, той напада католицизма, прави това във Виена дори, като произнася реч на латински език, за която искали да го затворят, тъй като го сметнали за луд — „изумленна“ по неговия израз. Всъщност Партений се отървал от арест и други репресии, защото добре усетил кога търпението на слушателите му се изчерпало и благоразумно млъкнал. Наскоро след това преমেждие на път за гр. Печ в планината Кучи Партений бил ухапан по крака от куче. И както при Змаевич, той прави алюзия с името: „И рекох: истина зовут се кучи, яко там пси зли. . .“ Любопитно е, че именно при този епизод от лично и битово естество Партений се изразява наполовина на майчиния си български език, като казва: „Идеже и псето уеде ме за ногу. . .“ На други места рядко могат да се срещнат членни форми — тях съзнателно избягва Паисий, а през миналия век за провинциализъм ги счита и Раковски — но тук, както се вижда, самото преживяване е предизвикало езиковата рефлексия.

Истрадал от притеснения, в дни на мъка Партений търси прибежище в сръбски и български църковно-книжовни средища: така по 3 месеца той престоява съответно в Печката и Рилската „пустини“. Тук, в манастирската тишина, той се успокоява и лекува „малодушието“, си както сам казва. Не без връзка със занятията си в Рилския манастир и в Печ, Партений запознава читателя на Автобиографията си с годините на своето учение в Букурещ. Мисълта му е, че още от детски и юношески години се е привързал към книжни занятия, че от книгите и от именити мъже е приел като завет да пази източното православие, че от книгите се научил да черпи подкрепа за слабите си човешки сили. Доколко разсъжденията му вървят именно в тази посока се разбира от съобщението му, че освен посочените две културно-религиозни места (Рилския манастир и Печ), той посетил и манастира св. Наум Охридски, гдето в стари книги чел за делата на братята Кирил и Методий и за техните ученици Климент, Наум, Сава, Горазд и Ангеларий. Наблизо, в Албания — напомня тук уместно Партений — са и мощите на светия цар Иван Владимир. Така, като дава среща на българските и сръбските светци (дейци) от миналото, Партений Павлович има съкровената и нескривана мисъл да свърже двете народности и в свое време. Неговата целокупна дейност има за главна подбуда именно тази голяма цел. Но бидейки освен патриот-южнославянин и убеден православен християнин, Партений не спира дотук и поменава и мощи на гръцки светци, най-вероятно, за да покаже колко общи са били в негово време интересите на всички православни народи от Балканския полуостров. Доколко актуално разбира Партений Павлович примерите на историята се усеща и от други места на Автобиографията му. С изчерпателност и почит пише той где почиват тленните останки на сръбските крале Стефан (Симеон) Неманя и на сина му крал Стефан Първовенчани, на техния потомък крал Стефан Милутин („В Средце Булгарском“), на неговия син Стефан Дечански. А „в Софии славят и светаго Георгия новомученика и светого Николая Нового, пострадавших за веру от агарян и сожжених. . .“

А преди няколко години — Партений е написал Автобиографията си през 1757 г. — заради вярата си на остров Родос бил посечен един монах от Хилендарския манастир. По същата причина според свидетелството на Партений бил убит и един ученик на известния наш възрожденец Йосиф Брадати (Партений го нарича Дългобрадати), Пахомий. И мнозина и сега страдат, продължава Партений, за да усили убеждението, че вече е дошло време на страданията да се сложи някакъв край. И за да придобие внушението му голяма сила, той дава примери, от които личи по негово мнение, че божие то благоволение вече е снето от турците. „И то видел есм очима моима, още отрок сий в моем отечестве Доростоле како агарянския доми невидимо от кого опаляху ся и сожигаху ся; християнном же ни един дом. . .“ Растеж, досежно силата на православните славяни Партений вижда и в това, че „монарх все-русийский Петар Великий победил шведского короля Карола“. Загубите на русите, доколко ги има, Партений обяснява с обективни причини. За него московците са благочестиви и ако при определени обстоятелства търпят поражение и загуби — това е временно и без съществено значение да поколебае силата и влиянието им. След разказа си за руско-шведските войни Партений говори за пруско-австрийски борби, изказва се против убийствата изобщо и накрая стига до извода, че християните, независимо какви са, православни или католици, трябва не да се изстребват едни други, а да се бият срещу агаряните.

Ето така Партений Павлович осмисля събитията от своя живот, поставяйки ги върху фона на общоевропейските политико-обществени промени от първата половина на XVIII век. Но от всичко, което е станало през този период, той се радва най-много на възвисената руска държавно-политическа мощ, на която

Вишний цар небесный
даст ти много лета —
царствовать присно
без врагов навета. . .

И Партений вярва, че щом руският цар ще владее вечно, благодарение на това ще се подобри положението на всички православни славяни, турски роби, които тачат московците като свои братя и едновърци и чакат тяхната помощ. По този начин Партений изразява мисли и надежди, които само след полустолетие в Сърбия и около 100 години в България получават реализация. До тях той стига благодарение напредничавостта на възгледите си, на реалния си и жив усет за живота на съвременниците си. Като алюзия за близката гибел на турците трябва да се разбира и отбелязаното в автобиографичния разказ голямо земетресение в гр. Лисабон, станало на 1 ноември 1755 година. Според Партений това бедствие дошло по „божие попущение“ за греховете на португалците, които много притеснявали „пришелцем и странним“. Ако така за греховете им са наказани португалците-християни, заради прегрешения, вършени на тяхна земя, колко повече трябва да бъдат наказани турците, които на чужда земя гнетят нейните исконни господари: балканските славянски народности! Възмездие очаква според Партений и латинските духовници, които се опитват да петнят източното православие. И за доказателство той разказва един случай от 1719 г., когато в гр. Корфу — „славном граде Веландицкия держави“ изгорял палатът на градоначалника, когото Партений нарича разрушен „громом и огнем“, понеже градоначалникът, когото Партений нарича генерал „восхотел олтар латинский сотворити, идеже почивают светия мощи светаго отца нашего Спиридона Тримитунскаго“. Но все пак, ако и католиците да не са съгласни по много догматически въпроси с източното православие, те са християни и затова Партений никога не ги изравнява с агаряните.